
Filozofie trvale udržitelné lidské existence

Jiří Stehlík

Pojem stálé udržitelnosti se v odborné literatuře explicitně objevil ve spojení s rozvojem až poměrně nedávno. Poprvé byl systematicky použit ve sborníku *Our Common Future* (česky vydáno pod názvem *Naše společná budoucnost*),¹ obsahujícím příspěvky vytvořené v rámci činnosti Světové komise pro životní prostředí a rozvoj (WCED) a předloženém Valnému shromáždění OSN ke schválení (předtím se tento pojem příležitostně používal v některých materiálech Římského klubu). Tato nezávislá komise byla vytvořena v souladu s rezolucí přijatou na 38. zasedání Valného shromáždění OSN v roce 1983. Jejím úkolem bylo navrhnout dlouhodobou strategii lidstva v oblasti životního prostředí, jež by umožnila zajistit trvalý rozvoj nejen do roku 2000, ale na ještě delší období. Zmíněná komise v čele norskou ministerskou předsedkyní G. Brundtlandovou začala pracovat hned v následujícím roce. Nepochybným důkazem důležitosti, kterou světové společenství přikládá myšlence trvale udržitelné lidské existence, je fakt, že na konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiru (1992) bylo rozhodnuto vytvořit speciální Komisi pro trvale udržitelný rozvoj (SDC). Tato komise, která zahájila svou práci v červnu 1993, převzala určitou část agendy WCED.

Iniciátory aktivity WCED byli především ekologové, avšak její záměry jsou od počátku mnohem širší. Brundtlandová o tom v úvodu k citované zprávě píše: *„Životní prostředí není odděleno od lidských aktivit, ambicí a potřeb. Pokusy definovat ho izolovaně od těchto lidských zájmů daly v některých kruzích termínu »životní prostředí« naivní nádechy. Někteří lidé zúžili i slovo »rozvoj« na velmi úzký okruh zájmů, spojených s tím, co by »chudá země měla dělat, aby se stala bohatší... Avšak životní prostředí je všude, kde všichni žijeme, a »rozvoj« je to, co všichni děláme ve snaze zlepšit si svůj úděl tam, kde žijeme. Obě veličiny jsou neoddelitelné. Pro politické vůdce, kteří tuší, že jejich země dosáhly úrovně, o jejíž dostižení musejí jiné národy usilovat, se otázky rozvoje stávají otázkami kritickými. Mnohé z cest vývoje průmyslově vyspělých zemí jsou evidentně neudržitelné. Vzhledem k velkému ekonomickému a politickému potenciálu těchto zemí bude mít rozhodování o jejich dalším rozvoji nesmírný vliv na schopnosti lidstva udržet pro příští generace pokrok.“*²

Zúžení kategorie prostředí pouze na jeho přírodní stránku by bylo skutečně zjednodušující. Územní prostředí je útvar zahrnující nejen čistě přírodní, ale i lidmi vytvořené komponenty, například zastavěné plochy, kombinovaného charakteru jsou často rovněž pole, louky a velké výměry lesů. Za prostředí lze tedy považovat i samotný politicko-ekonomický a sociální systém.

Pojem rozvoj, vyjadřující spíše růstové hledisko fungování ekonomiky, se ovšem fakticky vztahuje k zemím nějakým způsobem vzdáleným saturostacionárnímu stavu. Životní prostředí (ačkoli je tento výraz nepřesný) je opravdu prostorovou základnou lidské existence a zůstane jí i v podmínkách stagnace hmotného antropogenního světa, kdy zlepšení údělu člověka bude možné téměř výhradně ve sféře nemateriální, respektive nehuspodářské. Proto lze od sebe reálně odloučit území a rozvoj.

Chtěl bych zdůraznit, že implicitně se pojetí harmonické a sekulárně zajištěné existence lidské společnosti objevilo dávno před vznikem WCED, a to v návaznosti na některé teorie ekonomického růstu, na koncepcie dlouhodobých hospodářských cyklů a na různé modely à la Římský klub. Podobnými konstrukcemi se tedy před ekology zabývali zejména ekonomové, eventuálně filozofové a sociologové.

Hledisko trvalé udržitelnosti se zřetelně objevilo na začátku poslední třetiny 20. století, a to v souvislosti s faktickou (vědecky dokumentovatelnou) možností mezi hospodářského růstu a s přírodou, která není již schopna absorbovat znečištění územního prostředí. Tehdy se v reálných, i když ještě nikoli všeobecně katastrofických dimenzích zformoval rozpor mezi expanzí hmotné civilizace a ohraničeností naší planety. První tzv. ropná krize (1973/1974) byla jen jakýmsi mimoděčným potvrzením vyhocenosti problémů. Přes všechna varování v uplynulých přibližně 150–200 letech (nejflagrantnější byly závěry Malthusovy a nejnověji Římského klubu) se tento problém nikdy ve skutečnosti nestal zcela aktuálním. Bylo ho totiž možné řešit rozvojem, protože naše planeta měla v té době velké rezervy prostoru (území i přírodních podmínek a zdrojů). Bezprostřední zkáza života samozřejmě nehrozí ani dnes. Lidé jsou i nadále schopni ničit své zdraví a životy sami a přímo, tedy nikoli zprostředkovaně přes životní prostředí. Také absence dostatku půdy, surovin a energií dosud byla vždy jen relativní. Nicméně dnešní doba vyzývá k opatrnosti, nikoli však k zděšení. Problematiku tohoto typu je třeba urychleně komplexně rozpracovávat, protože musíme být připraveni ji s předstihem řešit. Neměli bychom se zcela spoléhat na to, že problémy budou odstraněny jaksí mimovolně, jak se – jistě pozoruhodně – v některých případech stává. U míry přirozeného přírůstu obyvatel světa se „logistická“ (S) křivka již dostala přes inflexní bod a veličiny začaly klesat vlastně bez vědomého zásadního přičinění lidí. Stejný profil může mít též nastoupený trend k zmenšování temp hospodářského růstu ve vyspělých zemích, eventuálně i jiné indikace.

V různých úvahách o budoucnosti lidské civilizace logistický, respektive S typ vývoje postupně variuje primitivnější představy o (jednoduše) exponenciálním růstu, s nimiž svého času přišel Malthus. „Každý vědec či inženýr se učil již na vysoké škole, že »příroda neexistují exponenciály«... Vědci a inženýři jsou si vědomi toho, že proces startující exponenciálně se buď zastaví v růstu, nebo se vrací k výchozímu bodu, poněvadž exponenciální vzestup obvykle ruší podmínky, které růst umožnily.“³

V podstatě souhlasím s tvrzením autorů knihy *Beyond the Limits*: „Ze systémového hlediska by trvale udržitelná společnost měla mít k dispozici informační, sociální a institucionální mechanismy, které by kontrolovaly zpětné pozitivní vazby, jež jsou příčinou exponenciálního populačního a kapitálového růstu. To znamená, že se míry přírůstu přibližně rovnají mírám úmrtí a investice přibližně odpovídají amortizaci, pokud technické změny či sociální rozhodnutí neopravňují změny v úrovni populace nebo kapitálu. V tzv. udržitelné společnosti je třeba vytvořit takovou kombinaci populace, kapitálu a technologie, jež by umožnila, aby byl pro každého zajištěn dostatečný materiální standard.“⁴ Zpětné vazby jsou v daném ohledu nepochybně nutné a zdá se, že se částečně vytvářejí samovolně (viz např. míra přírůstu světové populace). Růst (respektive jeho omezování) se ovšem týká nejen lidské populace a kapitálu, ale i čerpání přírodních zdrojů, využívání přírodních podmínek, lidské práce a samotné úhrnné produkce společnosti. V systému trvale udržitelné lidské existence je při kombinování výrobních faktorů nutné brát v úvahu právě i práci, přírodní poměry a v neposlední řadě prostor – Zemi. Humánní saturostacionární systém nepředpokládá jen zabezpečení hmotného standardu, ale především vyžaduje přeoriento-
vání na duchovní rozvoj člověka.

V úzkém pojetí vychází koncepce trvalé udržitelnosti z potřeby zachovat rozvoj (život společnosti) víceméně v rozsahu možností a nároků, jež lidstvu poskytuje, eventuálně od něj vyžaduje příroda naší planety. Je založena na tom, že přírodní poměry (přírodní zdroje: nerostné, vodní, biologické; přírodní podmínky: klimatické, hydrografické, půdní) jsou omezené a že je s nimi zapotřebí zacházet hospodárně a preferovat – pokud možno – ty, které jsou obnovitelné. Toto pojetí zdůrazňuje, že znečišťování atmosféry, hydrosféry a pedosféry, jakož nesprávné nakládání s tuhými odpady poškozují přírodu i člověka samotného, a proto musí být minimalizováno.

Po fyzické stránce je pro „udržitelnost“ nutné opravdu splnit podmínky, definované H. Dalym: míra využívání obnovitelných zdrojů nepřesahuje míru jejich obnovy, míra

využívání neobnovitelných zdrojů nepřesahuje míru rozvoje substituce obnovitelnými zdroji a míra znečištění emisemi nepřesahuje absorpční schopnost životního prostředí.⁵ Tyto premisy je však třeba doplnit. Některým obnovitelným přírodním poměrům (např. sluneční energii) nebude nikdy hrozit nebezpečí „přečerpání“, respektive nutnost hlídání procesu jejich reprodukce nebude nikdy aktuální ani možná. V případě teoreticky vyčerpatelného energetického zdroje, jako je např. vodík nebo deuterium, není zapotřebí se znepokojovat problémem náhrady ze strany obnovitelných zdrojů. Energetická otázka je perspektivně „beze zbytku“ řešitelná právě kvůli možnostem, jež poskytne osvojování termojaderné energie. Pokud se týká asimilační kapacity prostředí, nebude ji jednou podle mého názoru nutné ani „zneužívat“. Ve svých tezích však H. Daly zapomněl na ohraničenost zemského prostoru. Zemi totiž v podstatě nelze zařadit ani mezi obnovitelné, ani mezi neobnovitelné zdroje. Je zcela elementárním předpokladem lidské (ale i každé další živé) existence a lze ji jen zčásti substituovat (např. zástavbou do výšky nebo do hloubky a na úkor moře). Je to faktor, jenž svým způsobem rozhoduje o maximálním počtu a hmotné vybavenosti lidské populace, a tím i o její „trvalé udržitelnosti“.

Hospodářské i jiné ztráty způsobené poškozováním územního prostředí nejsou zanedbatelné, a to i v tom případě, nebereme-li v úvahu přírodní katastrofy různého typu, které zpravidla nejsou jen čistě antropogenního původu a každoročně si vyžádají desítky miliard dolarů. Výdaje spojené alespoň s částečným odstraňováním znečištění prostředí jsou v současnosti na Zemi rovny nejméně 200 mld. \$ za rok, a to jen po stránce nových investic (tolik činí světový obrát tzv. ekoprůmyslu). Např. jen světová sklizeň obilovin na jednoho obyvatele se má v důsledku lidmi vyvolaných nepříznivých environmentálních vlivů každoročně od poloviny 80. let snižovat o 1 %. Kolik stojí (a budou stát!) lidskou společnost nevhodné klimatické změny a změny vodního hospodářství způsobené intenzivní těžbou dřeva, postupující vodní erozí atd.? Jak vysoké jsou a budou škody vyvolané okyselováním půd, úbytkem lesů, zvýšenou korozí?

Ekonomicky zvláště obtížně vyčíslitelné je poškozování zdraví obyvatelstva, způsobené znečištěním prostředí. Podle některých odhadů se např. v České republice, v jednom z nejpostiženějších teritorií světa, znečištěné prostředí údajně podílí na nemocnosti obyvatelstva jen 10–20 % (některé negativní ekologické vlivy jsou dost zprostředkované a zdá se, že jsou podceněné), ale to vůbec nic neříká o hodnotě takto narušeného zdraví. Ztenčování vrstvy ozonu nad severní polokoulí bude mít prý pouze ve Spojených státech za následek 200 tisíc úmrtí na rakovinu kůže během následujícího půlstoletí (na celém světě to budou miliony!). Na území bývalého Sovětského svazu má být nyní 300 tisíc lidí léčeno na choroby z ozáření.⁶

Ekonomika bezprostředně související s přírodou má dnes v pozitivním zaměření (na úseku osvojování přírodních poměrů, kam patří část rostlinného zemědělství, lesnictví, rybolov, těžební průmysl) roční obrát přibližně 1 bilion \$, v negativním směru (ochrana prostředí) asi 300 mld. \$. Škody způsobené přírodními živly (pohromy) mohou činit ve světovém měřítku každoročně 50–100 mld. \$ a permanentní působení koroze a další důsledky kyselých dešťů vyžadují další desítky miliard dolarů. Škodlivé globální účinky (skleníkový efekt, snižování obsahu ozonu v atmosféře spolu s ostatními devastujícími procesy) si nikdo netroufne odhadnout. Světový objem financí vážících se přímo na životní prostředí nebude daleko od 1,5 bilionu \$ za rok, což je asi 6 % současného hrubého světového produktu v paritě kupní síly.

Zformulování koncepce trvale udržitelné lidské existence naznačuje, že permanentnost je v daném ohledu ohrožena neracionálním chováním člověka. Vymezení „předmětu“ stálého uchování životnosti potřebných procesů není zanedbatelné. Nejméně přijatelný je podle mého názoru růst. Věčný vzestup něčeho je totiž – jak se domnívám – koncepce neudržitelná, překonaná, protože povrch naší planety je omezený. Mírnější je výraz rozvoj. V angličtině je tento pojem dost ambivalentní, v češtině toto slovo navazuje na extenzivní a kvantitativní aspekt jevu (pro intenzivní a kvalitativní aspekt jevu se lépe hodí termín vývoj), de facto předpokládající jistý nárůst, což je v tomto případě neakceptovatelné.

Brown a jeho kolegové se domnívají, že hospodářský růst a rozvoj je třeba chápat jako totožné pojmy.⁷ Pojem „trvale udržitelná společnost“ je podle mého názoru nepřesný, neboť takováto komunita může mít libovolný charakter (např. založený na hmotném dostatku, avšak bez zajištění skutečně lidské, mj. i plnohodnotné duchovní existence).

V poslední době prosazují ekologové používání pojmu trvale udržitelný život. Avšak živé jsou rovněž viry a škodlivé bakterie a v případě člověka lze navíc žít v bídě a v otročtém systému. Ve skutečnosti jde tedy o (hmotně a duchovně) bohatý život, neboli o lidský život par excellence. Já doporučuji používat pojem trvale udržitelná lidská existence (antropocentrismus je zde zcela na místě). Tento termín současně obsahuje i udržení ostatního života potřebného pro lidi, živé i neživé přírody. Trvale udržitelná existence lidských bytostí je podle mého názoru možná pouze v hospodářské soustavě hmotně stacionární povahy, uspokojující na objektivně dostatečné úrovni materiální potřeby lidí.

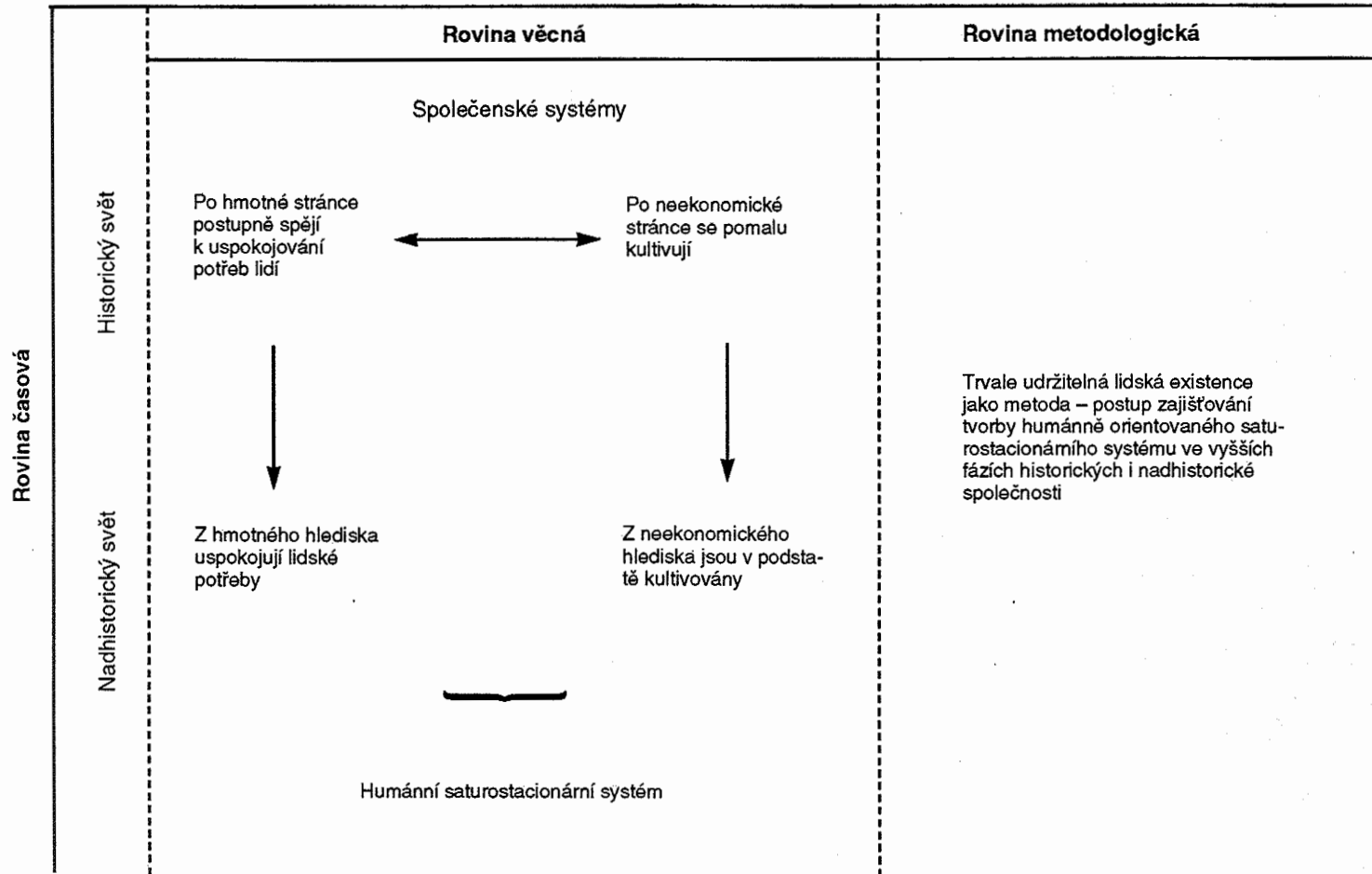
Moje pojetí saturostacionárního systému je vědecky definovatelné, komplexní a strukturované. Vztah základních pojmů, které používám v této studii, vyplývá ze schématu na straně 99. Tento systém na rozdíl od historických ekonomických zřízení (feudálního, kapitalistického, socialistického apod.) představuje autonomní hospodářskou komponentu společenské soustavy, dostatečně pokrývající materiální potřeby lidí.

Soustava je však kromě toho tvořena v podstatě nezávislou částí převážně duchovní, individualistické, neekonomické realizace lidí (vzdělávací, vědecké, umělecké, zájmové řemeslnické, zahradnické, sportovní a další činnosti). Hmotný saturostacionární systém (ekonomické činnosti) a individuální duchovní stránka života lidské komunity (neekonomické činnosti) nejsou ovšem striktně vymezeny. V materiální sféře existují určité profese, u nichž převažuje duševní aktivita (učitelé, lékaři, technici, novináři, obsluhy počítačů apod.), zatímco v nehmotné sféře naopak figurují některé aktivity spíše materiální podoby (zahrádkářství, kutilství, sport atd.). Řád, v němž budou obě zmíněné složky fungovat relativně samostatně, nazýváme humánní saturostacionární systém. V metodologické rovině vystupuje v našem schématu proces zavádění tohoto systému do života jako přístup trvale udržitelné lidské existence.

Oddělení dvou základních stránek života lidské společnosti – ekonomické (hmotné) a neekonomické (namnoze duchovní) – pocítovali i autoři publikace *Beyond the Limits: „Není důvod, aby trvale udržitelná společnost byla technicky nebo kulturně primitivní. Uvolněná z materiálního nedostatku a lakoty bude mít humánní společnost před sebou nezměrné možnosti pro expanzi lidské tvořivosti v konstruktivních směrech. Technologie i kultura mohou vzkvétat i bez nadměrných zátěží pro společnost nebo životní prostředí.“*⁸ Tato společnost nejenže nebude nekulturní, ale umožní i zdokonalování hmotné sféry výroby (výrobků). Spotřeba primárních surovin se bude zmenšovat (rozšířením recyklace, pomocí technických a technologických zlepšení, větší trvanlivostí produkce apod.). Lidská kreativita se ovšem nebude realizovat pouze na úseku technickém, užitečně hodnotovém. Podstatná část realizace člověka se bude odehrávat i ve sféře čistě vědecké, filozofické, umělecké, pedagogické, organizační atd.

„Všichni, kteří pomáhali otřást mýtem růstu..., byli rozhořčení postoji obránců posvátné krávy růstu. Někteří z nich... obviňovali Zpravu... z obhajoby nulového růstu. Tito lidé nic nepochopili ani o Římském klubu, ani o růstu. Idea nulového růstu je stejně primitivní jako idea nekonečného růstu, je zásadním nesmyslem mluvit o ní v dynamické společnosti,“ napsal spoluzakladatel Římského klubu A. Pecceti.⁹ Pojem „zero growth“ je sice kontradikční, nicméně v případě kvalitativních zlepšení a využití „účelu“ materiálních statků se v (humánním) saturostacionárním systému stane nezbytností. A to nejen z důvodu omezených zdrojů, ale především kvůli ohraničené spotřební schopnosti lidských individuí. Kromě toho počet obyvatel naší planety získá díky omezenosti zemského povrchu (potřebě racionální hustoty zalidnění) stabilizovaný charakter. Dynamičnost perspektivní společnosti se přirozeně nebude vztahovat k fyzickému, nýbrž duchovnímu růstu, čímž nejsou samozřejmě popřeny možnosti funkčního zdokonalování, miniaturizace apod.

Schéma některých základních pojmů používaných v této stati

Manželé Meadowsovi a J. Randers k problému vztahu kvantity a kvality růstu podotýkají: „*Trvale udržitelná společnost by se měla zajímat o kvalitativní vývoj a ne o fyzickou expanzi. Měla by používat hmotný růst nikoli jako... nástroj a nikoli jako nekonečný mandát. Neměla by být pro nebo proti růstu, ale spíše by měla začít omezovat určité druhy a účely růstu.*“¹⁰ Doporučují ujasnit si, komu vzrůst přinese užitek, s jakými náklady, jak bude dlouhý a zajistitelný z planetárních zdrojů, přičemž by po dosažení cíle měl být podle jejich názoru zastaven. Přitom dávají přednost sociálním důvodům pokračující hospodářské dynamiky, což se týká především zaostalých zemí. Zároveň tak nepřímou uznávají aktuálnost „stacionarity“ pro bohaté země. Rovněž naznačují požadavek určení časových horizontů růstu. Celkově se však jejich úvahy podobně jako u dalších globalistů-prognostiků „pohybují“ v příliš obecné rovině, jako kdyby pro ně byla formulace „odpovídajícího“ společenského (ekonomického) systému tabu.

Je třeba podotknout, že stacionarita (většinou nikoli saturostacionarita) ekonomiky (popřípadě celé společnosti) má v odborném tisku dlouhou tradici. A. Jablonska upozorňuje na řadu názvů, kterých se v návaznosti na tento problém používá: stacionární hospodářství, hospodářství zanikajících investičních možností, ekonomika se stagnační tendencí, hospodářství dozrálého kapitalismu nebo pozdně či pokapitalistická ekonomika, společnost organizovaná, postindustriální, humanizované techniky, masové spotřeby, technotronická atd.¹¹ Z těchto výrazů však zjevně nevyplývá zásadně nová – nadekonomická, nadtechnická – kvalita systému.

Trvale udržitelný rozvoj definuje Světová komise pro životní prostředí následujícím způsobem: „... lidstvo... může zajišťovat své současné potřeby, aniž tím omezí možnosti příštích generací uspokojovat jejich budoucí potřeby.“¹² Toto vymezení problému se setkalo nejen s poměrně příznivým ohlasem, ale též s výhradami vůči jeho malé přesnosti (ostatně co to jsou „současné“ a „budoucí“ potřeby?). Praktické „naplňování“ této definice by bylo relativně obtížné i nákladné. V jejich intencích by uspokojování dnešních nároků muselo být buď omezováno, respektive odkládáno, anebo by se odpovídající požadavky musely realizovat jinak (prostřednictvím substitucí, technologických zdokonalení, strukturálních změn ve výrobě i spotřebě apod.). Ani jedno z těchto řešení není však reálné. Nelze je ani uskutečnit naráz, a proto je možný jen kompromis mezi oběma, a to i ve směru určitého pokračování současné, perspektivně nepřijatelné cesty nehospodárného nakládání s přírodou. Zmíněná definice rovněž neodpovídá na otázku, jaký reálný společenský systém je schopen naznačené požadavky nejpříjemněji splnit.

V základním díle WCED, v knize Naše společná budoucnost, se dále praví: „*Strategie trvale udržitelného rozvoje v nejširším slova smyslu usiluje o nastolení harmonie mezi lidskými bytostmi a mezi lidstvem a přírodou, ... sledování cílů trvale udržitelného rozvoje vyžaduje: – ekonomický systém, který je schopen vytvářet přebytky a podněcovat pokrok ve vědě a technice na vlastní spolehlivé základně; – sociální systém, který pečuje o účinná řešení, vzniknou-li napětí z disharmonických důsledků rozvoje; – výrobní systém, který respektuje své povinnosti uchovat bázi přírodních zdrojů pro další rozvoj; – vědeckotechnický systém, který je schopen kontinuálně vyhledávat lepší řešení; – mezinárodní systém, který pečuje o všestranně udržitelné způsoby obchodu a finanční politiky; – administrativní systém, který je pružný a zároveň schopný sám sebe korigovat. Tyto požadavky mají spíše povahu cílů, na něž by se měl orientovat státní i mezinárodní rozvoj.*“¹³

První z citovaných vět vyjadřuje nejobecněji úkol, před nímž koncepce trvale udržitelného rozvoje stojí. Tento záměr je ovšem vyjádřen velmi nekonkrétně a je zcela nespecifikován. Předpoklady pro vyvážené vztahy mezi lidmi může podle mého názoru zajistit jen saturostacionární společenský řád ve sféře materiální a jednoznačně upřednostňující duchovní rozvoj člověka ve sféře nemateriální. Užší přístup trvale udržitelné lidské existence můžeme chápat jen ve smyslu jistého druhu podmínek pro humánní saturostacionární systém, a to z hlediska vztahu lidí a přírody. V širším pojetí bude ovšem samotnou realizační aktivitou příslušného humánního řádu.

Jaký politický systém je schopen zaručit permanentní existenci lidí? Podle mého názoru

ru to může být jediné soustava vnitřně nekontradiktivní, nepolitická, jistě demokratická, orientovaná na rozvoj lidské osobnosti. Z ekonomického hlediska se bude pravděpodobně jednat o saturostacionární systém, nikoli tedy o tržní ekonomiku, pro niž je charakteristická honba za ziskem. V novém systému nepůjde jen o vytváření přebytků, ale především o zvětšování volného času, potřebného ke skutečné realizaci člověka. Úkolem výroby bude zajišťovat saturační objem užitečných hodnot při současném vyloučení poškozování územního prostředí a neefektivnějším využívání omezených zdrojů. Vědeckotechnický systém bude zaměřen na kvalitativní zlepšování výrobně-spotřebního procesu, avšak i na prohlubování a rozšiřování poznání v oblasti bezprostředně neutilitární. Oprávněnost existence „mezinárodního systému“ (zejména v oblasti obchodu a financí) v klasickém duchu prakticky odpadne. Svět bude po materiální stránce figurovat jako integrovaný celek, centrálně, byť s dislokovanými expoziturami, „naturálně“ spravovaný. Administrativně správné zřízení bude přirozeně nutné i v absolutním, „nadhistorickém“ pořádku.

Human Development Report definuje trvale udržitelný rozvoj jako „proces, v němž jsou ekonomická, finanční, obchodní, energetická, zemědělská a průmyslová politika zformulována tak, aby umožnily rozvoj, který je ekonomicky, sociálně a ekologicky udržitelný“.¹⁴ Současná osobní a veřejná spotřeba, stejně jako dnešní investice do zdraví, vzdělání, osvojování a využívání přírodních zdrojů by se neměly realizovat na dluh, který by museli splácet naši potomci. Nejen všeobecnou hospodářskou a odvětvovou politiku, ale i ostatní záměry (všechny v zásadě komplexně humanisticky koncipované) je nutné orientovat k trvalému udržení lidské existence. To podle mého názoru znamená zaměřit vývoj společnosti směrem k saturostacionárnímu systému a k jednoznačným preferencím duchovního a neekonomického života, tj. žádný nekonečný hmotný růst a technický rozvoj pouze v přijatelné míře (za účelem rozšiřování volného času, zpříjemňování života a většího zohledňování přírody). Minulé i současné dluhy vůči zdravému a duševně bohatému životu se budou muset uhradit, avšak každé další zadlužování je nepřípustné. Domnívám se, že není důvod k tomu, aby se uvedené problémy zkoumaly a odstraňovaly neúměrně dlouhou dobu, tedy ještě „po 21. století“ a s přispěním „spravedlivějších liberálních obchodních systémů“.

„... smyslem trvale udržitelného rozvoje není pouze ochrana životního prostředí. Můžeme říci, že navrhuje i novou koncepci ekonomického růstu. Takového, který je spravedlivý a poskytuje příležitost všem lidem světa, nejen privilegovaným, a to bez další destrukce světových neobnovitelných přírodních zdrojů a s ohledem na únosnost planety.“¹⁵ Idea udržitelnosti života se skutečně dotýká všech. Jde o filozofii lidské existence vůbec. V konečné bilanci se ovšem problém trvale udržitelné lidské existence navrácí zpět k svému nositeli, k teritoriu. Nikoli však pouze v podobě ochrany před devastací, nýbrž ve smyslu prostorové základny naplňování života lidí všeobecně. To je však podle mého názoru schopen umožnit pouze jiný než čistě tržní systém, kterému je každá nezisková, nedynamická, dlouhodobě kalkulující aktivita přes všechny druhotné nástroje (daně, restrikce apod.), jimiž disponuje, přece jen cizí.

Ve studii Human Development Report je nejednou použit termín „lidský“ (rozvoj) nejen z ekologického hlediska: „Ochrana prostředí je zásadní úkol, ale (podobně jako hospodářský růst) je to prostředek podpory lidského rozvoje a výběru lidských možností.“¹⁶ Dlouhodobá životnost přírodních poměrů a výroba užitečných hodnot jsou základními předpoklady lidského bytí, které by se však mělo stále větší měrou realizovat ve sféře nehmotné, respektive neekonomické.

Autoři publikace *Beyond the Limits* se domnívají, že „je mnoho způsobů, jak definovat trvalou udržitelnost. Nejjednodušší definice zní: trvale udržitelná společnost je taková, která setrvává po generace, vidí dostatečně daleko, je dostatečně pružná a chápe, že nemůže podkopávat základy svých fyzických i sociálních systémů“.¹⁷ Podmínka permanentnosti lidské existence je zde vlastně duplicitou, prvek perspektivy je jistě plně akceptovatelný (rozlišena měla být absolutní – cílová – budoucnost v hmotné sféře), stejně jako požadavek pružnosti ve smyslu respektování konkrétního. Přitom však nelze vyloučit, že každý systém, neadekvátní

aplikaci idejí trvale udržitelné lidské existence, musí být nenásilnou formou odstraněn. Udržitelná společnost musí být založena na jednotném přírodně-společenském řádu.

Autoři zde rovněž rekapituluji hlavní závěry ze své první proslavené studie (Limith of the Growth):

1) při zachování současných trendů vzestupu počtu obyvatelstva, průmyslové výroby, znečištění prostředí, produkce potravin a využívání přírodních zdrojů budou růstové limity na Zemi pravděpodobně překročeny během 100 let a nastane kolaps;

2) stávající trendy lze změnit a vytvořit stav globální rovnováhy, při němž by byly pokryty základní hmotné potřeby každého člověka, a každý člověk bude moci využít svůj lidský potenciál při respektování ekologických momentů;

3) v případě, že se lidé rozhodnou pro druhou variantu, je jí třeba začít co nejdříve naplňovat.

Autoři dospívají ke konstatování, že přes úsilí milionů (!) lidí, zabývajících se snižováním energetické náročnosti, zaváděním progresivních technologií, odstraňováním hladu a bídy, racionalizací při osvojování přírodních zdrojů, řešením otázek ochrany přírody atd., byly zadané „hranice“ v řadě směrů již překročeny: „*Lidský svět je mimo své limity. Současná cesta lidského konání je neudržitelná. Budoucnost, aby vůbec mohla existovat, musí znamenat uskromňování, ulehčování, zacelování. Bída nemůže skončit nekonečným hmotným růstem. Musí jí být čeleno bez tohoto růstu..., některé možnosti pro udržitelnost se zúžily, ale jiné se otevřely. Díky některým technologiím a prostředkům vynalezeným v uplynulých dvaceti letech existují reálné možnosti pro omezené využívání zdrojů a produkci znečištění... při rostoucí kvalitě lidského života. Zjistili jsme, že je dokonce možné omezit bídu přes trvání populačního růstu zřejmého z dnešní struktury obyvatelstva, avšak nikoli v tom případě, jestliže růst populace bude nekonečný nebo příliš dlouhý, anebo bez rychlých zlepšení efektivnosti využívání materiálů a energií a vyrovnávání jejich rozdělení.*“¹⁸

S uvedenými názory se ztotožňují, pokud jde o požadavky hospodárnosti, ulehčování a splácení „dluhů“, v neposlední řadě ekologických. Z hlediska intenzivního přístupu k využívání přírodních poměrů, primárních i dalších surovin a hotových výrobků se v poslední době vykonalo již mnohé, ale existují zde ještě značné rezervy v oblasti zjednodušování „materiálního“ života lidské společnosti (právě saturestacionární systém bude postrádat tradiční historické komplikace, vyvolané přítomností ekonomických subjektů).

D. Meadows a jeho kolegové přijímají za svou koncepci vyrovnání hmotných podmínek života „dotahováním“ chudých zemí na bohaté, přičemž se podle jejich názoru musejí bohaté země podíídit „hranicím“ naší planety. Zároveň předpokládají „rostoucí kvalitu života“. Avšak téměř nic nefkají o společenském systému, který by byl schopen zmíněné požadavky splnit.

Na základě zkušeností z uplynulého dvacetiletí autoři upravují své původní závěry následovně (srov. se závěry z Limith of the Growth, uvedenými na této straně):

1) využívání řady základních zdrojů a stupeň znečištění prostředí se již dostaly za hranice fyzikální udržitelnosti a v průběhu několika následujících dekád by bez potřebné změny mohlo dojít k radikálnímu poklesu produkce potravin, energie a průmyslu vůbec;

2) aby byla tato hrozba odstraněna, je zapotřebí zásadně změnit trendy v současné praxi, vedoucí k vzestupu hmotné spotřeby a k nárůstu početního stavu obyvatelstva (souběžně by se měla zvětšit efektivnost exploatace hmoty a energie);

3) přechod k udržitelné společnosti předpokládá rovnováhu mezi dlouhodobými a krátkodobými cíli a orientaci na kvalitativní aspekty lidského života, včetně rozvoje soucitu a rozumu.

Tím víceméně potvrzují správnost svých závěrů z počátku 70. let a dospívají k poznatku, že meze, před nimiž tehdy varovali, jsou dnes v řadě případů překročeny a již naše generace by se mohla dožít planetárního kolapsu. Já se však domnívám, že obranné schopnosti (rezervy) světa, stejně jako speciálně života, jsou obdivuhodné. Ovšem sám fakt, že problém „přežití“ je dost aktuální, nelze popřít zejména za předpokladu, že se souhrnná

světová produkce pro dosažení saturostacionárního systému musí řádově ještě zdesateronásobit. Při požadavku sekulárního udržení existence lidského společenství představuje skutečně radikální zásahy do hmotného hospodaření na zeměkouli. Jisté mechanismy zčásti autoregulačního rázu už podle mého názoru začaly fungovat (znovu zdůrazňuji: snižování přirozených přírůstků světové populace, pravděpodobně i nástup soustavného snižování temp hospodářského růstu ve vyspělých zemích). Civilizačně a kulturně rozvinuté společnosti by nicméně měly začít proti hrozící zkáze, jejíž podobu a průběh si zatím nedokážeme ani pořádně představit, intenzivně působit. Zůstává otázkou, jakými metodami, v jakých proporcích a v jakém společenském systému.

Podle D. Meadowse a jeho kolegů existují tři možné reakce na skutečnost, že limity udržitelnosti byly již překročeny.¹⁹ Jediným akceptovatelným řešením je však podle nich strukturální proměna stávajícího systému. „V běžné řeči výraz »změna struktury« vyvolává mnoho nepříjemných očekávání... Někteří lidé považují změnu struktury za fyzickou změnu..., za strhnutí starého a postavení nového světa. Mnoho lidí se obává, že změna struktury bude obtížná, nákladná a že bude ohrožovat jejich bezpečnost. V systémové řeči má však přesný význam, který nemá nic společného se sesazováním lidí, s bořením věcí nebo s utrácením peněz. Ve skutečnosti každý z těchto aktů bez »opravdové« změny struktury vyústí pouze do vynakládání jiných výdajů stejného nebo vyššího množství peněz v novém systému, který bude poskytovat stejné výsledky.“²⁰

Nejsem stoupencem revolučních metod změny lidské společnosti. Jsem zastáncem proměn hmotných, institucionálních i ve vědomí lidí, přiměřeně pozvolných (nikoli však liknavých!), ohleduplných k lidem (méně k materiálním a organizačním strukturám). V tomto smyslu počítám s evoluční přeměnou tržního řádu v humánní saturostacionární systém, v tomto duchu pokládám zbrklé a absolutní většinu lidských jedinců nadměrně (nehistoricky) zatěžující revoluční transformace ekonomik a společností v bývalých socialistických evropských zemích za vysloveně chybné. Takovéto přeměny jsou skutečně obtížné, nákladné a nebezpečné již dnes, kdy ještě ani zdaleka (!) nejsou skončeny.

„V systémovém pojetí představuje změna struktury změnu »informačního« spojení systému: časová vhodnost a obsah informací, s nimiž systém pracuje, a cílů, podnětů, nákladů a zpětných vazeb, které motivují nebo ovlivňují chování. Stejná kombinace lidí, institucí a fyzických struktur se může chovat úplně jinak, když k tomu budou mít její představitelé dobrý důvod... Časem se může systém s novou informační strukturou sám sociálně a fyzicky přetransformovat. Může vytvořit nové instituce, nová pravidla, nové budovy, vychovat lidi pro nové funkce. Tato transformace může být přirozená, evoluční a mírumilovná.“²¹ Já však nejsem přesvědčen o tom, že změna informační struktury je tou hlavní proměnou, která lidstvo čeká, a že se z ní automaticky odvinou další změny. Informačním společenstvím může totiž být jak vyspělý tržní řád, tak jím bude i (humánní) saturostacionární systém.

V díle *Beyond the Limits* je uvedena řada nástrojů, které by měly přispět k restrukturalizaci systému směrem k trvalé udržitelnosti: racionální analýza problémů, přístupnost potřebných dat, systémové myšlení, počítačové modelování... V závěru publikace se autoři zmiňují o pěti dalších metodologických pomůckách: vizionářství, systémovosti (networking), pravdomluvnosti, ochotě se učit a laskavosti. Posledně jmenované komponenty jsou podle mého názoru pro transformace existujících společenských a ekonomických systémů v perspektivní humánní saturostacionární systém neobyčejně důležité. Zásadní význam přisuzují prognostice a komplexnosti přístupů. A o nepostradatelnosti objektivního a pravdivého poznání nelze vůbec pochybovat.

Autoři studie vedle obecné výchovy ke kritickému a systémovému myšlení, pružnosti, tvořivosti, schopnosti přetvářet fyzické a sociální systémy doporučují také důkladnější výzkum a monitorování životních podmínek a místních i planetárních zdrojů s možností jejich exploatace.²² Zároveň si uvědomují potřebu permanentní a včasné informovanosti veřejnosti i vlád o ekologických poměrech, jasného vymezení pojmu ekologických nákladů a jejich zakalkulování do cen produkce a služeb. Rovněž je nutné formulovat metody,

kteř by indikovaly stupeň zatížení životního prostředí, a vypracovat způsoby jeho prognózování a praktických reakcí na získané signály. Důraz musí být kladen na minimalizaci využívání neobnovitelných zdrojů, na ochranu obnovitelných zdrojů, na velmi efektivní exploataci všech zdrojů a na zpomalení a zastavení růstu počtu obyvatelstva a tvorby kapitálu. Zvláště poslední požadavek tvoří spojnicí s mým pojetím saturostacionárního systému, který ovšem představuje jen materiální složku společenské soustavy absolutní budoucnosti (druhou složkou je duchovní nadstavba). Souhlasím s jejich hodnocením posledního bodu: „Zahrnuje institucionální a filozofické změny a sociální inovace... Žádá jednoduchou, avšak zřetelnou vizi lidské existence, která nevyžaduje neustálou fyzickou expanzi.“²³

Je třeba ocenit snahu Meadowse a ostatních spoluautorů o zařazení ekologické problematiky do širších souvislostí. Významné odvozené problémy, avšak velmi aktuální spafují v chudobě, nezaměstnanosti a nenaplněných duchovních potřebách. Žádná z těchto otázek není údajně vyřešitelná prostřednictvím tradiční metody ekonomického růstu.

„Přerozdělování« je v politické řeči zakázané slovo, možná z obavy, že by skutečná rovnost znamenala nedostatek pro každého. »Dostatek« a »solidarita« jsou koncepty, které mohou pomoci strukturovat nové přístupy k ukončení chudoby. Každý chce být ujištěn, že dostatek je možný, a existuje značný sociální souhlas k jeho zabezpečení. Každý by však měl vědět, že svět je ekologicky i ekonomicky užce propojen. Všichni se nacházíme v období překročení limitů. Pokud budeme správně jednat, můžeme toto období opustit. Pokud nebudeme správně jednat, nikdo se nevyhne důsledkům.“²⁴

Přerozdělovací procesy jsou dnes důležitým ekonomickým nástrojem, a to i v sociálním směru. Skutečně vyspělé země je využívají v rozsáhlém měřítku a mělo by tomu tak být i v poloze mezinárodní (ve smyslu mnohem intenzivnější pomoci zaostávajícím zemím). V cílovém (humánním) saturostacionárním systému, disponujícím v zásadě uspokojivou, ale vyrovnanou životní úrovní, nebude podle mého názoru existovat žádná redistribuce v klasickém duchu („bohatým brát a chudým dávat“). Proto nemohu přijmout tezi rovnost = všeobecný nedostatek. Chudobu je třeba dnes odstraňovat jednak přerozdělováním, jednak vlastním hospodářským vzestupem méně rozvinutých zemí, tj. solidaritou a dostatkem. Přitom by měl převažovat autochtonní rozvoj, protože je zároveň podmínkou kulturního rozvoje. Permanentním „obdarováváním“ nevyspělých zemí by se totiž neřešil skutečný problém jejich postupu k humánnímu (!) saturostacionárnímu systému.

Rovněž oceňuji přístup manželů Meadowsových a J. Randerse k problematice nezaměstnanosti: „Lidské bytosti potřebují pracovat, mít uspokojení z osobní produktivnosti a potřebují být považovány za platné členy společnosti. Tato potřeba by neměla být nenaplněna, ale také by neměla být naplňována degradující či škodlivou prací. Zároveň by neměli mít právo existovat pouze pracující...“²⁵

Zvláště pozitivní je jejich postoj k nerealizovaným nemateriálním potřebám: „Lidé nepotřebují obrovské automobily, potřebují respekt. Nepotřebují plně šatníky, ale možnost cítit se zajímavě. Potřebují různorodost a krásu. Nepotřebují elektronickou zábavu, potřebují smysl života... Potřebují identitu, společnost, výzvy, poznání, lásku, radost. Pokusy o nahrazení těchto potřeb hmotnými statky jsou špatným řešením znepokojivých problémů. Výsledná duchovní prázdnota je potom silou, podnětující touhu po materiálním růstu.“²⁶ Podle mého názoru je zcela zřejmé, že humánní saturostacionární systém, jenž bude jen s malými překážkami intenzivně rozvíjet lidskou dimenzi světa, musí z důvodu omezenosti prostoru naší planety maximálně racionalizovat i svou hmotnou základnu, respektive její využívání. Podobný přístup bude i součástí kultury.

Nastíněná koncepce je blízká mému pojetí plného lidského života jako života „uvolněného“ ze sevření materiálních podmínek, z historického způsobu přežívání. Proklamované teze by však měly být zařazeny do širokého kontextu existence společnosti, měly by být konkretizovány, časově i věcně kvantifikovány.

Proces vnitřní i vnější restrukturalace „se dotkne všech oblastí života. Bude vyžadovat všechny druhy lidského talentu. Nebude požadováno jenom zlepšení techniky a podnikání,

ale i komunální, sociální, politické, umělecké a duchovní inovace.“²⁷ Inovace hmotného i nehmotného světa jsou v budoucnosti předpokladatelné, avšak podle mého názoru s jednou výjimkou: v humánním saturostacionárním systému nelze počítat s dalším zásadním vývojem ekonomické sféry.

Manželé Meadowsovi a J. Randers se domnívají, že „není důvod, proč by udržitelná společnost měla být nedemokratická, nudná nebo bez výzev. Nebudou v ní však již hrány některé hry, kterými se v současnosti lidé baví: závody ve zbrojení či neomezené hromadění majetku. Ale zůstane přesto dost her, výzev, problémů k řešení...“²⁸ Souhlasím s jejich názorem, že trvale udržitelná lidská existence je možná jen ve skutečně demokratickém humánním saturostacionárním systému. O tom, že minulá a současná lidská existence nemůže být vzorem pro život budoucích komunit lidí, není třeba pochybovat.

V celé této studii jsem se snažil dokázat, že všeobecný a uspokojivý dostatek hmotných prostředků pro lidský život je na Zemi realizovatelný, avšak na jisté „nepřekročitelné“ úrovni. „Ochranná“ opatření pro zachování trvale udržitelné lidské existence budou muset být proto podle mého názoru neobyčejně přísná, uvědomíme-li si, že materiální nároky saturostacionární společnosti vůči současnosti – jak jsem již uvedl – ještě výrazně vzrostou.

¹ Naše společná budoucnost. Praha, Academia 1991.

² Tamtéž, s. 10–11.

³ Martino, J.: Recenze na knihu D. Meadowse a kol.: *Limith of the Growth*. Synopsis (ÚVTEI), 1/1973, s. 26.

⁴ Meadows, D. a D., Randers, J.: *Beyond the Limits*. Earthscan Publications Limited, London 1992, s. 209.

⁵ Viz tamtéž.

⁶ Viz Stav světa 1992. NUCLIN, Praha 1992, s. 204.

⁷ Viz tamtéž, s. 22.

⁸ Meadows, D. a D., Randers, J.: cit. dílo, s. 211.

⁹ Cit. dle tamtéž, s. 210.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Viz Jablonska, A.: *Stagnacja sekularna kapitalizmu*. PWN, Warszawa 1988, s. 15–16.

¹² Stav světa 1992, cit. dílo, s. 20.

¹³ Naše společná budoucnost, cit. dílo, s. 62.

¹⁴ Human Development Report 1992. UNDP. Oxford University Press 1992, s. 17.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž, s. 18.

¹⁷ Meadows, D. a D., Randers, J.: cit. dílo, s. 209.

¹⁸ Tamtéž, s. XV.

¹⁹ Viz tamtéž, s. 190–191.

²⁰ Tamtéž, s. 191.

²¹ Tamtéž, s. 191–192.

²² Viz tamtéž, s. 214–215.

²³ Tamtéž, s. 215.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž, s. 216.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, s. 213.